

پس از آنکه در سال ۴۱ق، امام حسن علیه السلام در پی صلحی حکومت را به معاویه پسر ابوسفیان از خاندان اموی قریش واگذار کرد، خلافت امویان شکل گرفت. امویان تا سال ۱۳۲ق بر سرتاسر قلمرو جهان اسلام حکومت کردند و سپس شاخه‌ای از آنان تا چندین قرن بعد در اسپانیای اسلامی (اندلس) زمام امور را در اختیار داشتند. در این درس، شما تحولات مهم و ویژگی‌های خلافت بنی‌امیه و دستاوردهای تمدنی مسلمانان را در اندلس بررسی و تجزیه و تحلیل خواهید کرد.

امویان پیش از خلافت

امویان (بنی‌امیه)، از خاندان‌های قدرتمند و پُر نفوذ قبیله قریش در عصر جاهلیت به شمار می‌رفتند. این خاندان از طریق تجارت و اداره برخی از مناصب کعبه، ثروت فراوانی اندوخته بودند. پس از بعثت پیامبر، بنی‌امیه با سرسختی تمام در برابر دعوت به اسلام، ایستادگی کردند و سران آنان یعنی ابوجهل و ابوسفیان، رهبری سیاسی - نظامی قریش را علیه مسلمانان به دست گرفتند. خاندان بنی‌امیه پس از فتح مکه، به ظاهر مسلمان شدند.

یک توضیح

طَّلَاء

وقتی که امویان و سایر قریش پس از فتح مکه در سال ۸ ق، اظهار مسلمانی کردند، پیامبر رحمت نیز آنان را بخشید و فرمود: «إِذْهَبُوا فَاَنْتُمْ الطَّلَاءُ»، «بروید که شما آزادشدگانید» (ابن‌هشام، سیره نبوی، ج ۲، ص ۴۱۲). پس از آن، بنی‌امیه به «طَّلَاء» و «ابناء الطَّلَاء» شهرت یافتند. برخی از مسلمانان از جمله شیعیان برای ظاهری جلوه دادن اسلام آنان از این واژه‌ها استفاده می‌کردند.

امویان در دوران خلافت ابوبکر و عمر فعالانه مشارکت کردند؛ از جمله دو پسر ابوسفیان به نام‌های یزید و معاویه، فرماندهی بخشی از سپاه اعراب مسلمان را در جریان فتح منطقه شام به عهده گرفتند و سپس یکی پس از دیگری، از سوی عمر به حکومت این منطقه مهم منصوب شدند. در خلافت عثمان که خود از خاندان بنی‌امیه بود، نفوذ و قدرت امویان بسیار افزایش یافت و حکومت شهرهای مهم و فرماندهی سپاه را برای ادامه فتوحات در اختیار گرفتند. پس از عثمان، بیشتر سران بنی‌امیه از بیعت با علی علیه السلام خودداری و با آن حضرت به مخالفت پرداختند. امویان که نقش مهمی در ایجاد جنگ جمل داشتند، پس از شکست در این جنگ، به معاویه در شام پیوستند و با تمام قوا از او در جنگ صفین پشتیبانی کردند. تأسیس خلافت اموی

خلافت اموی توسط معاویه پسر ابوسفیان بنیان نهاده شد. او در زمان عمر به حکومت شام منصوب شد و با وجود اعتراض و

کردند. معاویه برای رسیدن به اهداف قدرت‌طلبانه‌ای که در سر داشت، خود را خون‌خواه و وارث حقیقی عثمان، خلیفه سوم معرفی می‌نمود. او، همچنین با وعده حکومت شهرها و مناطق مختلف و بذل و بخشش فراوان از بیت‌المال، عده‌ای از سیاست‌مداران زیرک و جاه‌طلب مانند عمروعاص و مُغیره بن شُعبه را به خدمت گرفت. با خُده عَمروعاص بود که معاویه از شکست حتمی در جنگ صفین نجات پیدا کرد.

مخالفت برخی از مسلمانان تا زمان خلافت علی علیه‌السلام در این مقام باقی ماند. حکومت طولانی مدت وی بر منطقه شام، این منطقه را تبدیل به پایگاهی مناسب و مطمئن برای قدرت‌طلبی و ثروت‌اندوزی بنی‌امیه ساخت. معاویه در طی این مدت با فریب‌کاری و تبلیغات فراوان پشتیبانی کامل مردم شام را نسبت به خود و خاندانش جلب کرد. از این‌رو، شامیان در جریان شورش معاویه بر امام علی و امام حسن علیه‌السلام، از امویان طرفداری

گفت‌وگو و مباحثه علمی

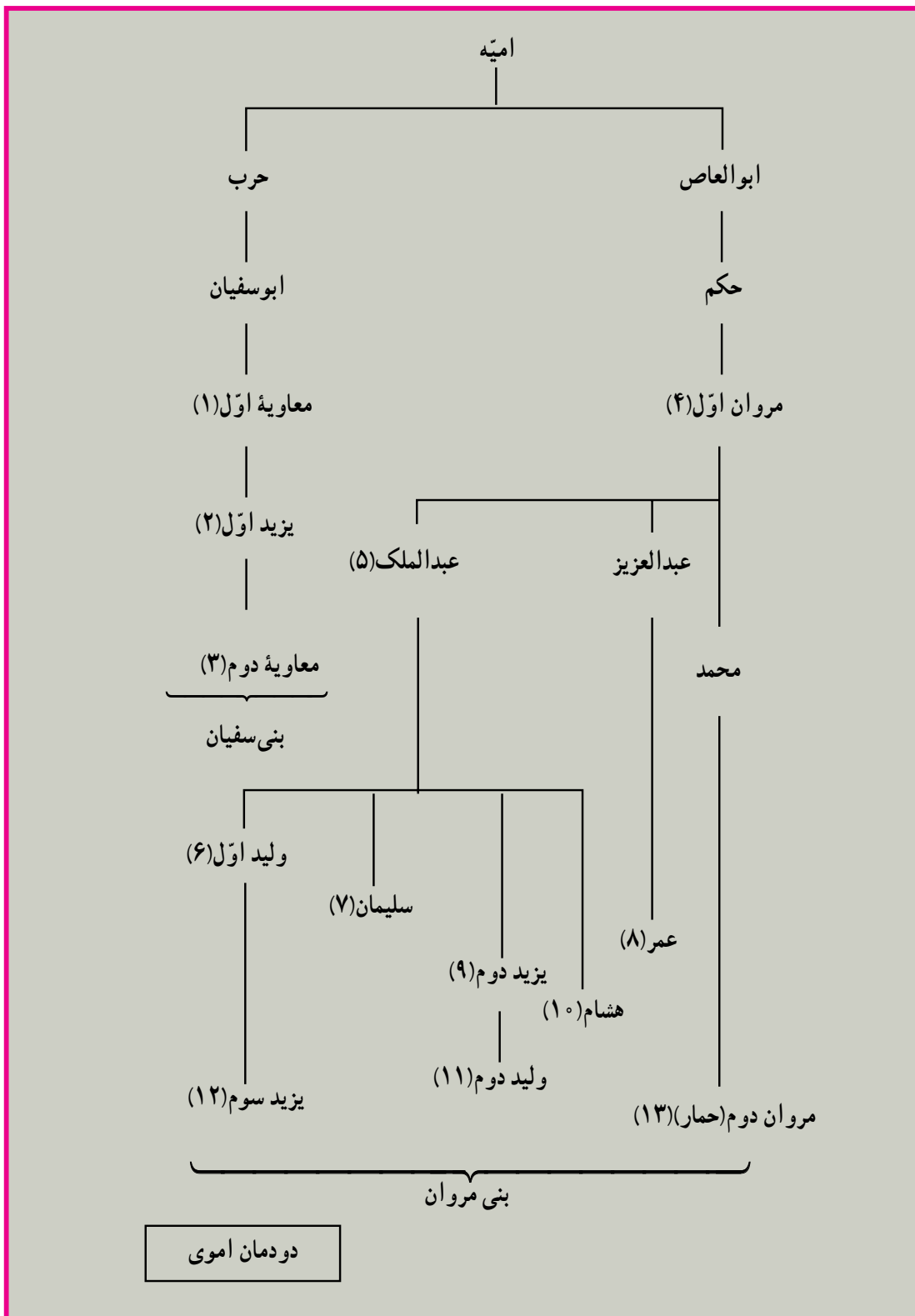
با توجه به مطالبی که در درس ۵ خواندید و توضیحاتی که دبیر می‌دهد، درباره تفاوت حمایت مردم کوفه از امام علی علیه‌السلام با پشتیبانی مردم شام از معاویه گفت‌وگو نمایید.

یا جدا کردن فرماندهان و بزرگان سپاه کوفه از آن حضرت، موجب ایجاد آشفتگی در سپاه ایشان شد و حتی امام حسن علیه‌السلام مورد سوء قصد یکی از سپاهیان قرار گرفت. در چنین اوضاعی که اعتماد امام نسبت به کوفیان سلب شده بود، آن حضرت برای جلوگیری از ریختن خون مسلمانان، با شرایطی خلافت را به معاویه واگذار کرد.

پس از شهادت حضرت علی علیه‌السلام (۲۱ رمضان سال ۴۰ق.ه)، گروهی از مردم کوفه با امام حسن علیه‌السلام به عنوان خلیفه بیعت کردند. معاویه نیز در شام خود را خلیفه و امیرالمؤمنین خواند و از مردم آنجا بیعت گرفت. او سپس با شتاب به عراق لشکرکشی کرد. امام به منظور مقابله با دشمن، همراه با سپاهی که فرماندهی آن را قیس بن سعد بن عباده انصاری به عهده داشت از کوفه خارج شد و در جایی موسوم به ساباط اردو زد. دسیسه‌های معاویه برای خریدن

شروط صلح‌نامه امام حسن علیه‌السلام با معاویه

«رفتار معاویه بر اساس کتاب و سنت و سلوک خلفای سلف [پیشین] باشد؛ معاویه برای پس از خود جانشینی تعیین نکند و این امر را به شورا واگذارد؛ جان و مال و فرزندان مردم در امان بماند؛ معاویه در نهان و آشکار به بدخواهی علی و حسن و آرزدن یاران ایشان نپردازد.» (بلاذری، انساب‌الاشراف، ج ۳، ص ۴۲).

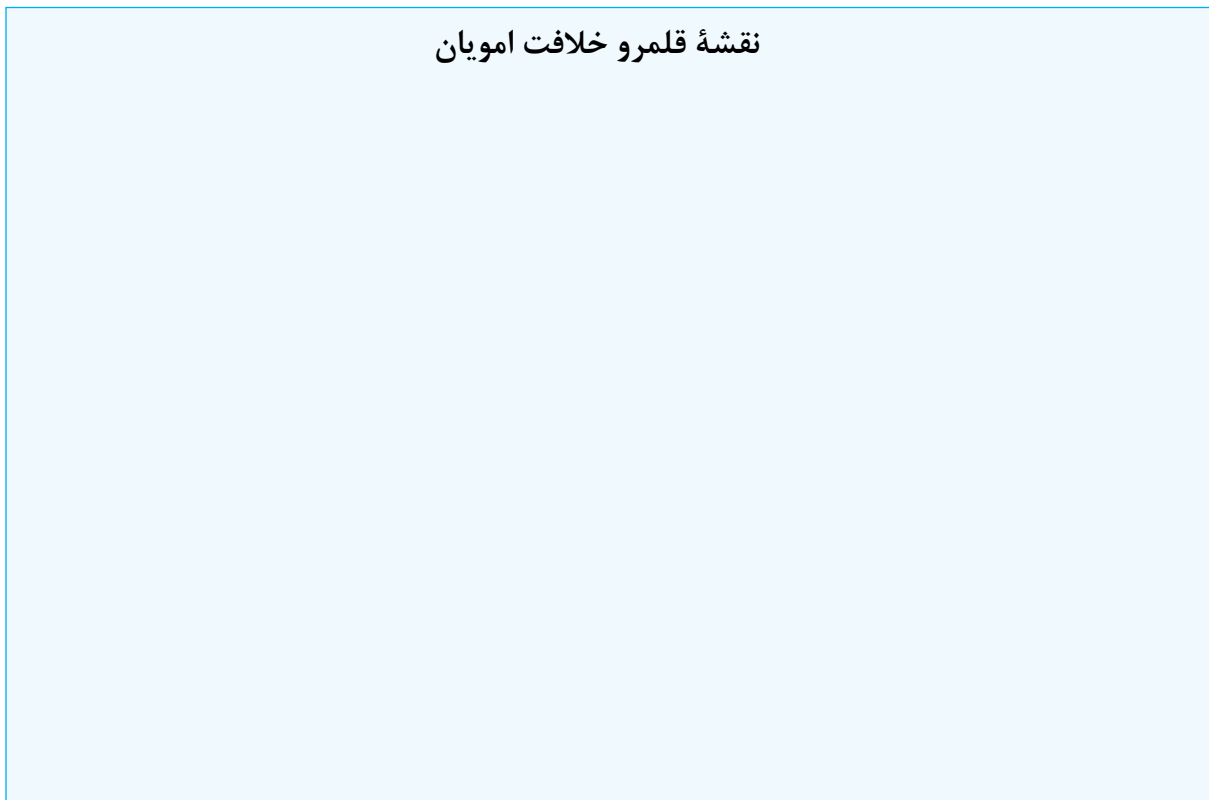
با به خلافت رسیدن معاویه، دوران خلفای نخستین به پایان رسید و خلافت اموی آغاز شد. در دوران خلافت امویان، ۱۴ نفر از اعضای خاندان بنی‌امیه از دو شاخهٔ سفیانی و مروانی یکی پس از دیگری بر مسند قدرت نشستند.

قلمرو خلافت گشودند. یکی از مهم‌ترین فتوحات مسلمانان در زمان بنی‌امیه، فتح اسپانیا (آندلُس) به دست سردارانی چون طارق بن زیاد و موسی بن نُصیر بودند. سپاهیان اسلام حتی مناطقی از جنوب فرانسه را تصرف کردند، اما سرانجام در نبردی بزرگ از مسیحیان شکست خوردند و به اسپانیا عقب نشستند.

فتوحات خارجی در زمان خلفای بنی‌امیه

در عصر اموی، سپاهیان مسلمان، مناطق وسیعی را در شرق و غرب

نقشهٔ قلمرو خلافت امویان

فعالیت ۱

بررسی نقشه تاریخی

با توجه به نقشهٔ قلمرو خلافت، سرزمین‌ها و مناطقی را که در دوران بنی‌امیه فتح شد، فهرست نمایید.

در زمان امویان، درگیری و جنگ‌های زیادی میان مسلمانان و سپاه امپراتوری روم شرقی اتفاق افتاد. حتی سپاهیان مسلمان چندین بار شهر قسطنطنیه، پایتخت امپراتوری روم را از زمین و دریا محاصر کردند، اما موفق به فتح آن شهر نشدند.

یکی از اقدام‌های برجسته امویان تأسیس نیروی دریایی و توسعه فتوحات در دریا بود. معاویه به هدف فتح جزایر دریای مدیترانه و پایان دادن به حاکمیت مطلق رومیان بر آن آب‌های مدیترانه، اقدام به تأسیس نیروی دریایی کرد. پس از آن بود که مسلمانان به اهمیت ابعاد نظامی، ارتباطی و تجاری دریا و دریانوردی، توجه بیشتر نشان دادند.

سیاست و حکومت امویان مهم‌ترین تحولی که با خلافت خاندان اموی پدید آمد، فاصله گرفتن حکومت از اصول و ارزش‌های انسانی و اخلاقی مورد تأکید قرآن و پیامبر اسلام؛ تبدیل خلافت دینی به سلطنت و بازگشت به فرهنگ و ارزش‌های عصر جاهلیت بود. نشانه‌ها و آثار این تحول به شکل‌های مختلف در ابعاد مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی دوران خلافت اموی ظاهر شد.

۱- استفاده از زور در کسب و حفظ قدرت: معاویه، نخستین خلیفه‌ای بود که برخلاف خلفای پیش از خود، با زور و غلبه نظامی، زمام امور را به دست گرفت.

فعالیت ۲

بررسی شواهد و مدارک

متن‌های زیر را بخوانید و به صورت گروهی به پرسش‌های مربوط به آن پاسخ مناسب دهید.

متن ۱: در کوفه یکی از بزرگان آن شهر هنگام بیعت با معاویه گفت: سلام بر تو، ای پادشاه، معاویه به خشم آمد و گفت: «چرا مرا امیرالمؤمنین خطاب نکردی؟»، پاسخ آن شخص چنین بود: آن در صورتی بود که ما تو را امیر کرده باشیم، ولی تو خود به این کار اقدام کرده‌ای» (تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۱۴۴).

متن ۲: معاویه در نخستین خطابه خود در مدینه پس از رسیدن به خلافت، گفت: «... اما بعد، من، به خدا قسم، خلافت را به وسیله محبتی که از شما سراغ داشته باشم، یا به رضایت شما به دست نیآورده‌ام، بلکه با همین شمشیر با شما مبارزه کرده‌ام...» (احمد بن محمد بن عبدربه، العقد الفرید، ج ۴، ص ۱۴۷).

متن ۳: عمرو بن بحر جاحظ، یکی از اندیشمندان و نویسندگان برجسته قرن سوم هجری در ارزیابی خلافت معاویه می‌نویسد: «آن‌گاه که معاویه به مُلک [پادشاهی] نشست، بر بقیه شورا و جماعت مسلمانان اعم از انصار و مهاجران غلبه نمود. [آن سال را] سال جماعت نامیده‌اند، لیکن جماعت نبود و برعکس سال تفرقه، زور، اجبار و غلبه بود...» (رسائل جاحظ، رسائل کلامیه، ص ۲۴۱).

۱- شواهد فوق چه دلالت آشکاری بر شیوه تأسیس خلافت اموی دارد؟

۲- نکته مشترک سه متن بالا چیست؟

۳- شواهد دیگری را در تأیید یا رد ادعای شواهد فوق ارائه دهید.

در زمان امویان، شیوه اخذ بیعت توأم با تهدید و اجبار بود. بدین‌گونه که ابتدا بزرگان خاندان اموی و سپس فرماندهان نظامی و امیران ولایات بیعت می‌کردند. پس از آن، امیر و والی هر منطقه از افراد صاحب نفوذ و دیگر مردمان تحت حکومت خود بیعت می‌گرفت و مخالفان را به جان و مال تهدید می‌کرد. برای مثال معاویه و حاکم منصوب او در مدینه و مکه به اقدام‌های مختلفی از قبیل تطمیع و

اعتراض برخی از شیعیان مانند حُجْر بن عَدَى و عَمْرٍو بن حَمِق را تحمل نکرد و دستور به قتل آنان داد. بیشتر صاحب‌منصبان سیاسی و نظامی حکومت اموی به ویژه حاکمان شهرها و مناطق مختلف قلمرو خلافت، افرادی خشن و خونریز بودند. حجاج بن یوسف ثقفی از مشهورترین این افراد بود.

تهدید متوسل شدند تا بزرگان این دو شهر را به بیعت با یزید وادار کنند، و به جز شخصیت‌هایی همچون امام حسین علیه‌السلام و عبدالله بن زبیر، دیگران را ناگزیر به بیعت نمودند.

حکومت بنی‌امیه همواره در برابر معترضان و مخالفان خود سیاست سرکوب و خشونت را دنبال می‌کرد. حتی معاویه که خود را سیاست‌مداری اهل مدارا و مسالمت‌جو نشان می‌داد، انتقاد و

بحث و گفت‌وگو

دربارهٔ ارتباط میان عدم مشروعیت و مقبولیت نداشتن حکومت‌ها با توسل آنها به زور و خشونت گفت‌وگو نمایید.

بقایای کاخ هشام بن عبدالملک در اریحا واقع در فلسطین اشغالی

عرب‌گرایی امویان و تحقیر و تبعیض‌هایی که نسبت به مسلمانان غیرعرب، به خصوص ایرانیان روا می‌داشتند، زمینهٔ گرایش آنان را به مخالفان خلافت بنی‌امیه به خصوص اهل‌بیت پیامبر فراهم آورد. از این‌رو، موالی حضوری چشمگیر در قیام‌ها و شورش‌های ضداموی مانند قیام مختار، قیام زید فرزند امام سجاد علیه‌السلام و شورش عبدالرحمان بن اشعث داشتند.

۲- موروثی شدن خلافت: معاویه با تعیین پسر خود، یزید به ولیعهدی، نخستین گام را در جهت موروثی کردن خلافت برداشت. به گمان عده‌ای از مورخان، او در اتخاذ این تصمیم، تحت تأثیر سنت سیاسی پادشاهان ایران باستان قرار داشت. برخی از خلفای اموی، هم‌زمان برای دو پسر خود به عنوان ولیعهد بیعت می‌گرفتند. این اقدام موجب ایجاد دودستگی و زمینه‌ساز اختلاف و رقابتی شد که از درون خلافت امویان را تضعیف کرد.

۳- قومیت‌گرایی و تشدید تعصبات قبیله‌ای: امویان که به پیوندهای قبیله‌ای و قومی اهمیت زیادی می‌دادند. به همین دلیل در مرتبهٔ اول خاندان و قبیلهٔ خود یعنی بنی‌امیه و قریش را بر دیگر خاندان‌ها و قبیله‌ها و در مرتبهٔ بعدی قوم عرب را بر اقوام غیرعرب برتری بخشیدند. در زمان حکومت آنان، مسلمانان غیرعرب که موالی نامیده می‌شدند، موقعیت اجتماعی پایین‌تری نسبت به اعراب مسلمان داشتند و از برخی حقوق سیاسی، اجتماعی و اقتصادی خود محروم بودند. موالی اجازه نداشتند که منصب‌های سیاسی، نظامی و قضایی، مانند حکومت شهرها و ولایات، فرماندهی سپاه و قضاوت را بر عهده گیرند.

جست‌وجوی شواهد و مدارک

با رجوع به درس ۴، شواهدی را ارائه کنید که دلالت بر مخالفت سنت پیامبر با قومیت‌گرایی دارد.

نمونه از سکه‌های دوره‌ی امویان

در دوران خلفای بنی‌امیه، قبایل عرب به‌طور گسترده به سرزمین‌های خارج از شبه‌جزیره عربستان مهاجرت نموده و اختلاف و رقابت‌های قبیله‌ای را به این سرزمین‌ها منتقل کردند. امویان برای تحکیم سلطه سیاسی خود، به این اختلافات و دشمنی‌ها که ریشه در دوران جاهلیت داشت، دامن می‌زدند و از یک قبیله در برابر قبیله دیگر حمایت می‌کردند؛ اما گسترش رقابت‌ها و نزاع‌های قبیله‌ای سرانجام اوضاع قلمرو حکومت اموی را به ویژه در خراسان آشفته کرد و فرصت مناسبی برای مخالفان آن حکومت فراهم آورد.

۴- تبعیض و نابرابری اقتصادی: منابع عمده درآمد امویان را جزیه، خراج و منافع حاصل از فتح سرزمین‌های جدید، تشکیل می‌داد. خلفای اموی بیت‌المال مسلمانان را همچون خزانه شخصی تلقی می‌کردند و در توزیع درآمدهای عمومی، بیشتر منافع شخصی، خاندانی، قبیله‌ای و قومی خود را در نظر داشتند. برای مثال، آنها امویان شیوه توزیع مساوی عطایا میان مسلمانان را که علی

علیه‌السلام بنا نهاده بود، تغییر دادند و سهم به مراتب کمتری برای مسلمانان غیرعرب یا موالی در نظر گرفتند. همچنین در زمان برخی از خلفای اموی برای جبران کمبود مالی، از نومسلمانان در خراسان و جاهای دیگر جزیه گرفته شد.

فکر کنیم و پاسخ دهیم

به نظر شما گرفتن جزیه از نومسلمانان در دوره‌ی اموی نشانه‌ی چه گرایشی در حکومت آنان بود؟ این اقدام چه آثار سیاسی و اجتماعی می‌توانست داشته باشد؟

گریزی از آن نیست. در واقع امویان می‌خواستند چنین القاء کنند که فرمانروایی آنان و اقداماتی که انجام می‌دهند، تقدیر خداوند است و نباید در مقابل تقدیر الهی ایستاد.

۵- ترویج تفکر جبرگرایی: معاویه و برخی از طرفداران او، برای آنکه مردم حکومت امویان را بپذیرند و در برابر آن مقاومت نکنند، به ترویج تفکر جبرگرایی پرداختند. بر اساس این فکر، تمامی آنچه برای انسان‌ها و جوامع رخ می‌دهد، خواست و تقدیر الهی است و هیچ

ولیعهدی یزید و قضای الهی

معاویه بن ابی سفیان در برابر مخالفت عایشه، همسر رسول خدا با جانشینی یزید، گفت: «این کار قضای الهی است و در قضای الهی کسی را اختیاری نیست». (ابن قتیبه، الامامه و السیاسه، ج ۱، ص ۲۰۵).

سه گروه بزرگ مخالفان امویان را تشکیل می‌دادند. این حرکت‌ها اگرچه با بی‌رحمی و خشونت زیاد امویان سرکوب شد، اما ماهیت واقعی خلافت خدان بنی‌امیه را برای بسیاری از مسلمانان آشکار کرد و زمینه‌ساز انحطاط و ضعف حکومت آنان گردید.

قیام امام حسین علیه‌السلام: به گواه بسیاری از مورخان و محققانی که درباره تاریخ اسلام، تحقیق کرده‌اند، نهضت عاشورا و شهادت امام حسین علیه‌السلام و ۷۲ تن از یاران با وفایش در صحرای کربلا، رویدادی عظیم و سرنوشت‌ساز نه تنها در تاریخ اسلام، بلکه در تاریخ بشر است. این واقعه حماسی، تأثیر فکری، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی بسزایی بر جوامع مسلمان، مخصوصاً شیعیان و حتی ملت‌های غیرمسلمان نهاده است.

شما درباره نهضت عاشورا مطالب زیادی را در کتاب‌های درسی و یا سایر رسانه‌ها خوانده و شنیده‌اید، آنچه که در خصوص این واقعه بیشتر ذهن هر پژوهشگری را به خود جلب می‌کند، علت قیام و یافتن پاسخ این پرسش است که چرا امام حسین در حالی که ۷۲ یاور بیشتر نداشت، تسلیم سپاه چند هزار نفری یزید در صحرای کربلا نشد و تا سرحد شهادت ایستاد؟

خلیفه‌ای متفاوت: در میان خلفای اموی، عمر بن عبدالعزیز، هشتمین خلیفه این سلسله، شیوه‌ای متفاوت در حکومت اتخاذ کرد و تصمیم گرفت که به کتاب خدا و سنت پیامبر عمل نماید. از این رو، اقدام به تغییر و اصلاحاتی کرد؛ از جمله دستور داد که فتوحات متوقف گردد و از نومسلمانان جزیه گرفته نشود. او همچنین دشنام‌گویی و اهانت به علی علیه‌السلام را که معاویه به اجبار رسم کرده بود، منع نمود. این اقدام‌ها موجب تغییر مهم و تحول‌پایداری در سیاست امویان نشد؛ زیرا دوران خلافت عمر بن عبدالعزیز کوتاه بود و خلفای بعدی، سیاست او را کنار نهادند.

قیام‌ها و جنبش‌های دوره اموی

با وجود آنکه معاویه و جانشینانش برای تحکیم حکومت خود از امکانات و ترفندهای سیاسی، نظامی، اقتصادی و تبلیغی مختلفی بهره می‌بردند، اما همواره با مقاومت و مخالفت‌های جدی روبرو بودند. در سرتاسر دوران خلافت بنی‌امیه، مناطق مختلف جهان اسلام به ویژه عراق، حجاز (مکه و مدینه) و ایران صحنه مبارزه و جنبش‌های اعتراضی مخالفان حکومت اموی بود. شیعیان و پیروان علی علیه‌السلام که به علویان معروف بودند به همراه موالی و خوارج

حرم امام حسین علیه‌السلام و حضرت ابوالفضل

تابلوی عصر عاشورا اثر استاد فرشچیان

استنباط و تحلیل تاریخی

الف) با توجه به اینکه امام حسین علیه السلام، انگیزه خود از قیام علیه یزید و امویان را «زنده کردن دین جدش» و «امر به معروف و نهی از منکر»، برشمرده است، با هم فکری، بگوئید که انگیزه و هدف امام از قیام، با کدام یک از سیاست‌ها و اقدام‌های خلافت بنی‌امیه ارتباط دارد؟ برای گفته خود استدلال کنید.

ب) علل مخالفت و مبارزه شیعیان و موالی را با حکومت امویان جداگانه فهرست نمایید.

پ) دلیل بیاورید که چرا موالی در دوره بنی‌امیه به امامان شیعه و اهل بیت پیامبر گرایش داشتند و از آنان حمایت می‌کردند؟

کاوش خارج از کلاس

با رجوع به کتابخانه مدرسه یا محله خود، یکی از کتاب‌های نویسندگان معاصر درباره قیام کربلا را انتخاب و معرفی کنید.

قیام‌های ضداموی

قیام / شورش	زمان و مکان	علت قیام / شورش	نتیجه قیام / شورش
قیام کربلا	محرم ۶۱ کربلا	امام حسین علیه السلام که خلافت یزید را قبول نداشت و نمی‌خواست با او بیعت کند، از مدینه به مکه و از آنجا راهسپار کوفه شد.	امام و ۷۲ تن از یارانش به شهادت رسیدند و خانواده آن حضرت به اسارت گرفته شدند.
قیام مردم مدینه یا واقعه خَره	۶۳ق مدینه	مردم مدینه به رهبری عبدالله بن حنظله انصاری در اعتراض به اقدامات یزید و کارگزاران او قیام کردند و حاکم شهر را بیرون راندند.	سپاه اموی به فرماندهی مسلم بن عقبه که فردی بسیار بی‌رحم و سفاک بود، عده زیادی از مردم مدینه را به طور فجیعی کشت و قیام را سرکوب کرد.
قیام توابین	۶۵ق کربلا	توابین گروهی از مردم کوفه بودند که از گناه یاری نکردن امام حسین علیه السلام در کربلا، توبه کردند و در حرکتی احساسی به قصد خون‌خواهی آن حضرت به رهبری سلیمان بن صرد خزاعی وارد جنگ با سپاه اموی شدند.	بیشتر توابین در جنگی نابرابر با سپاه اموی شکست خوردند و بسیاری از آنان کشته شدند.
قیام مختار	۶۶-۶۷ق کوفه	مختار که عده زیادی از یاران او را ایرانیان (موالی) تشکیل می‌دادند، خون‌خواهی امام حسین علیه السلام قیام کرد و بسیاری از عاملان واقعه کربلا را مجازات کرد.	لشکران عبدالله بن زبیر سپاه مختار را به دلیل وجود اختلاف و دودستگی میان اعراب و ایرانیان شکست دادند و با تصرف کوفه، مختار و بسیاری از یارانش را کشتند.
شورش عبدالله بن زبیر	۶۱-۷۳ق مکه	عبدالله بن زبیر پناه جستن در مکه از بیعت با یزید سر باز زد. او پس از مرگ یزید خود را خلیفه خواند و از مردم بیعت گرفت.	در زمان خلافت عبدالملک مروان، سپاه اموی به فرماندهی حجاج بن یوسف، به مکه حمله کرد و مسجدالحرام را که ابن زبیر در آنجا پناه گزیده بود، با منجنیق هدف قرار داد و سرانجام وی را کشت.

عبدالرحمن بن اشعث که از سوی حجاج حاکم عراق که به فرماندهی سپاهی مأمور جنگ با خوارج و رتبیل پادشاه کابل شده بود، چون نمی‌خواست از عراق دور شود، به همراه سپاهیانش بر حجاج و خلیفه اموی شورش کرد.	۸۱-۸۲ق سیستان تا بصره	شورش ابن اشعث
یوسف بن عمر، حاکم اموی عراق که از قصد زید برای قیام با خبر شده بود، مانع از پیوستن مردم کوفه به او شد و توانست زید و معدود افرادی را که با او قیام کرده بودند، شکست دهد.	۱۲۲ق کوفه	قیام زیدبن علی
یحیی بن زید، پس از شکست و قتل پدرش در کوفه به سوی نواحی داخلی ایران فرار کرد و در خراسان علم مخالفت با حکومت اموی را برافراشت و عده زیادی از مردم به دور او جمع شدند.	۱۲۵ق خراسان	قیام یحیی بن زید
عبدالله بن معاویه از نوادگان جعفر بن ابی طالب با مشاهده اوضاع آشفته خلافت اموی در کوفه قیام کرد؛ مردم کوفه در حمایت از رهبر قیام سستی کردند، از این رو عبدالله به ایران رفت و با کمک ایرانیان با عاملان اموی درگیر شد.	۱۲۷-۱۲۹ق عراق و ایران	قیام عبدالله بن معاویه
ابومسلم فرمانده سپاه جامگان با شکست عاملان اموی در ایران و ورود به کوفه، سفاح از خاندان عباسی را به خلافت نشانده و سپس مروان آخرین خلیفه اموی را کشت.	حدود ۱۲۰ تا ۱۳۲ق	قیام عباسیان

استنباط و تحلیل تاریخی

با دقت مندرجات جدول فوق را مطالعه کنید و بگویید: الف) رهبری قیام‌های عصر اموی را چه افراد یا چه گروهی در دست داشتند؟ چرا؟ ب) قیام‌های زمان بنی‌امیه چه محدوده جغرافیایی از قلمرو خلافت را در بر گرفته بود؟ پ) ایرانیان در قیام‌های دوران خلافت امویان چه نقشی داشتند؟

ضریح امام باقر و امام صادق علیهما السلام در قبرستان بقیع پیش از تخریب

امامان شیعه در عصر مروانیان

با شهادت امام حسین علیه السلام، امامت به تنها پسر باقی‌مانده آن حضرت، یعنی امام سجاد علیه السلام (۳۸-۹۴ یا ۹۵ق) انتقال یافت. دوره امامت آن حضرت یکی از سخت‌ترین دوران برای اهل‌بیت و شیعیان بود. چهارمین امام شیعه، ضمن زنده نگهداشتن نام امام حسین علیه السلام، به بیان اهداف قیام کربلا پرداخت. ایشان همچنین با جلوگیری از ورود پیروان مکتب اهل‌بیت به درگیری‌های بی‌حاصل و کم‌فایده، به صورت مدبرانه‌ای مانع نابودی نیروهای شیعی

شد. آن حضرت به انجام عبادت‌های طاقت‌فرسا و خواندن دعاها و مناجات عرفانی مشهور است. ایشان همچنین نقش تعیین‌کننده‌ای در عرضه‌ی تعالیم اسلامی در مدینه داشت.

پس از امام سجاد علیه‌السلام، امامان شیعه، عمده‌ی کوشش خود را بر ترویج مکتب اهل بیت، مبارزه با جریان‌های فکری منحرف و تربیت شاگردان توانمند متمرکز کردند. از این‌رو، امام محمد باقر (۵۷-۱۱۴ق) و امام جعفر صادق (۸۳-۱۴۸ق) علیهما‌السلام، با بهره‌گیری از شرایطی که پدید آمد، نهضت علمی و سوسی را سامان دادند. ایشان شاگردان زیادی را در معارف دینی مانند فقه، حدیث و تفسیر تربیت و حقیقت مذهب تشیع را تبیین کردند. نهضت علمی این دو امام چنان گسترده و غنی بود که پیشوایان فکری و پیروان مذاهب اسلامی و غیراسلامی را نیز تحت تأثیر قرار می‌داد و به جلسه‌ی درس آنان می‌کشاند.

قیام عباسیان و سقوط امویان

عباسیان یا بنی‌عباس منسوب به عباس بن عبدالمطلب، عموی پیامبر هستند. با اوج‌گیری مخالفت و مبارزه با حکومت اموی در اوایل قرن دوم هجری، خاندان عباسی شبکه‌ی منظمی از داعیان (مبلغان) را به وجود آوردند که به‌صورت سری فعالیت می‌کردند. این داعیان کانون فعالیت‌های خود را مناطق دور از مرکز خلافت به‌خصوص خراسان که گرفتار درگیری‌های قبیله‌های مهاجر عرب بود، قرار

دادند. تبلیغات داعیان عباسی بسیار زیرکانه و حساب شده بود. آنان نخست، معایب حکومت بنی‌امیه و ظلم و ستمی را که امویان نسبت به اهل بیت پیامبر مرتکب شده بودند، بیان می‌کردند و سپس بدون اسم بردن از فرد خاصی، مردم را به حکومت «آل محمد» فرا می‌خواندند. دعوت به آل محمد از یک سو باعث می‌شد که شیعیان و طرفداران اهل‌بیت جذب جنبش شوند و از سوی دیگر ماهیت رهبر واقعی جنبش مشخص نشود و از تعقیب و مجازات در امان بماند.

پس از مرگ هشام بن عبدالملک (۱۲۵ق) و تشدید اختلاف و نزاع در خاندان بنی‌امیه، فعالیت شبکه‌ی تبلیغاتی عباسیان به طرز چشمگیری افزایش یافت. دعوت عباسی به دنبال پیوستن ابومسلم خراسانی به جنبش و استقرار او در خراسان، وارد مرحله‌ی سرنوشت سازی شد. ابومسلم، سرانجام به فرمان رهبر جنبش عباسی^۱ هواداران نهضت را فراخواند و سپاهی تشکیل داد. افراد این سپاه که شامل مسلمانان ایرانی و عرب ساکن خراسان بودند، پرچم‌های سیاه را که نشان عباسیان بود، برافراشتند و به سیاه‌جامگان مشهور شدند. ابومسلم با شکست عاملان اموی و فتح شهرهای مختلف خراسان و برخی نواحی دیگر، وارد کوفه شد و ابوالعباس سفاح، از خاندان عباسی را به خلافت برداشت (۱۳۲ق). ابومسلم سپس بقایای نیروهای طرفدار خلافت بنی‌امیه را در هم کوبید و مروان آخرین خلیفه‌ی اموی را به همراه بسیاری از اعضای خاندان او از میان برداشت.

کاوش خارج از کلاس

با استفاده از منابعی که دبیر معرفی می‌کند و یا مطالبی که در اختیار شما قرار می‌دهد؛ مطالبی را در پاسخ به پرسش‌های زیر، گردآوری و در کلاس ارائه نمایید. ابومسلم که بود؟ چرا و چگونه به جنبش عباسی پیوست؟ تأثیر و نقش او در موفقیت آن جنبش چه بود؟

۱- ابراهیم امام که پس از مرگ پدرش محمد بن علی رهبری جنبش را به دست گرفته بود، پس از بالا گرفتن کار ابومسلم در خراسان، به فرمان مروان، آخرین خلیفه‌ی اموی دستگیر و در زندان مرد یا به قتل رسید. محل سکونت رهبران جنبش عباسی در روستای حَمیمه واقع در کشور کنونی اردن بود.

امویان اَندُلُس

داخلی و دفع حملات مسیحیان تا سال ۴۲۲ق، به صورت مستقل از خلافت عباسیان، بر سرزمین اَندلس حکومت کردند. پس از آن دوران حکومت ملوک الطوائف شروع شد و تا سقوط فرمانروایی مسلمانان در آن سرزمین توسط مسیحیان ادامه یافت (۸۹۸ق).

پس از سقوط خلافت اموی، یکی از نوادگان هشام بن عبدالملک، به نام عبدالرحمان بن معاویه به شمال آفریقا فرار کرد. او سرانجام موفق شد، شهر قُرببه در اَندُلُس را تصرف و حکومت امویان را در آنجا پایه‌ریزی کند (۱۳۸ق). خاندان اموی با سرکوب شورش‌های

نقشه تاریخی اندلس

بارکش بودند. شهرهای اندلس همچنین مراکز اقتصادی مهمی به شمار می‌رفتند و بازارها و کارگاه‌های صنعتی متعددی را در خود جای داده بودند. بازرگانی داخلی و خارجی در مسیرهای زمینی و دریایی رونق چشمگیری داشت و بازرگانان اندلسی ارتباط تجاری گسترده‌ای را با سرزمین‌های حوزه دریای مدیترانه و دیگر مناطق دور و نزدیک تر برقرار کرده بودند. برجسته‌ترین میراث اسلامی اندلس در عرصه علم و اندیشه تجلی

میراث تمدنی مسلمانان در اَندُلُس

دوران حکومت مسلمانان در اندلس با شکوفایی اقتصادی و پیشرفت‌های شگرف علمی و تمدنی همراه بود. اسپانیای مسلمان در مجموع سرزمین ثروتمندی بود که شهرهایی بزرگ، آباد و پرجمعیت داشت. پیرامون این شهرها را ناحیه روستایی در بر می‌گرفت که ساکنان آن در رفاه و خوشبختی زندگی می‌کردند و دارای مزارع سرسبز، گله‌های بزرگ و کوچک دام، وسایل خوب و حیوانات

نمونه از تولیدات صنعتی و کارگاهی اندلس

تصویر یکی از بازارهای کهن اندلس

یافت و مسلمانان اندلسی نقش مؤثر و پویایی را در پیشرفت رشته‌های گوناگون علوم و معارف از قبیل تفسیر، حدیث، فقه، کلام، ادبیات، پزشکی، داروسازی، گیاه‌شناسی، ریاضیات، نجوم و مهم‌تر از همه فلسفه ایفا کردند. به جرأت می‌توان گفت که بخش قابل توجهی از پیشرفت‌های علمی اروپاییان در قرون بعد، نتیجه آشنایی آنان با دستاوردهای علمی دانشمندان و عالمان مسلمان اندلسی است.

بیشتر بدانیم

ابن رشد، بزرگ فیلسوف مسلمان اندلسی

ابوالولید محمد بن احمد، مشهور به ابن رشد (۵۲۰-۵۹۵ ق)، فیلسوف، شارح و مفسر آثار ارسطو در قرطبه زاده شد. پدر و پدر بزرگش هر دو از فقیهان نامدار و قضات برجسته زمان خود بودند. ابن رشد، علوم و معارف مختلف از قبیل ادبیات عرب، فقه، کلام و فلسفه را نزد استادان مختلف فرا گرفت و مدت‌ها در شهرهای سویل و قرطبه به قضاوت پرداخت. وی در علم پزشکی و نجوم نیز تبخّر داشت. ابن رشد را می‌توان بزرگ‌ترین فیلسوف عرب اندلسی دانست. شهرت خاص او در فلسفه، ناشی از شرح و تفسیر آثار ارسطو، فیلسوف بزرگ یونانی است، به گونه‌ای که اروپاییان نیز به واسطه آثار این فیلسوف مسلمان، با اندیشه‌های ارسطو بیشتر آشنا شدند. آثار ابن رشد به زبان‌های مختلف اروپایی ترجمه شده است. از جمله آثار وی می‌توان از «تَهْفَاهُ التَّهْفَات» در ردّ کتاب تَهْفَاهُ الفلاسفة غزالی، «جامع الفلاسفة»، «تفسیر مابعدالطبیعه» و رساله‌ای در حرکت افلاک نام برد.

اندلس اسلامی در عرصه معماری نیز بسیار شکوفا بود. مسجد جامع قرطبه و کاخ الحمراء غرناطه، دو شاهکار معماری جهان اسلام به شمار می‌روند که سالانه میلیون‌ها گردشگر را از اقصی نقاط جهان جلب می‌کنند. نمونه‌های شگفت‌انگیز دیگری از معماری شکوهمند مسلمانان اندلسی بر جای مانده است.

مسجد جامع قرطبه

کاخ الحمراء

پرسش‌های نمونه

- ۱ عملکرد معاویه نسبت به تعهداتش در صلح با امام حسن علیه‌السلام را بیان کنید.
- ۲ ترندها و اقدام‌های تبلیغاتی و سیاسی معاویه را برای دستیابی به قدرت و تأسیس خلافت اموی فهرست کنید.
- ۳ زمینه‌های سیاسی، دینی و اجتماعی قیام و جنبش‌های عصر اموی را با ذکر مثال شرح دهید.
- ۴ دو مورد از دلایل موفقیت جنبش عباسیان را توضیح دهید.
- ۵ منابع و تحقیقاتی را که در این درس مورد استناد قرار گرفته است، استخراج و فهرست کنید.